

Péter László

Tápé, öreg este

Radnóti Miklós legutóbbi, legalaposabb monográfiusa, Ferencz Győző nyilván csak verstani alapon állapította meg, hogy a költőre nem hatottak Juhász Gyula „életművének kiemelkedő darabjai”, tápai versei.¹ Arról neki sincs tudomása, mit olvashatott Juhász Gyula kötetei közül. A szegedi költő válogatott verseinek gyűjteményében (*Hárfa*, 1929), melyet Radnóti leginkább forgathatott, mindössze három olyan verse van (*Tápai lagzi*, *Magyar tél*, *A tápai Krisztus*), amelyet a spontán ciklust alkotó majdnem tucatnyi között valóban a legjellegzetesebbnek ítéltünk.² „Juhász pár szóval érzékletessé tudta tenni a poros, mozdulatlan levegőjű alföldi tájat. Radnóti ekkori költészeteszményének jegyében mozgalmasabb — és dekoratívabb — képet festett” — úgymond Ferenc Győző. Baróti Dezső általánosabb érvénnyel szögezte le: „Radnóti Miklós szegedi versei azonban egyáltalán nem Juhász Gyulá-sak.”³ A két költőnek e verseikben tükröző különbségét Ilia Mihály csaknem fél évszázada így jellemezte: „a hangulat nem úrhodik el a versen, a pontosság az ereje, az esetlegesnek tűnő mozzanatok a falusi lét egészére utalnak.” Ő azonban a közös jellegzetességre is utalt: „tárggyal való bensőségesség, a faluval való megértő harmónia sűt ki a versből.”⁴

Szintén hiányoznak Radnóti tápai verseinek ihletéséből Balázs Bélának hasonló indítékú kísérletei. Balázs Béla neve sem fordul elő életművében, naplójában, levelezésében. Kevésbé ismeretes, hogy a szegedi Bauer Herbert számára is Tápé jelentette a néppel, a magyarsággal való azonosulás vágyának, szándékának alkalmát és jelképét.⁵

1

A *Tápé, öreg este* címe szerint is tápai ihletésű költemény. A költő keltezése szerint 1930. december 6-án írta. Mindössze tehát bő negyedévvél azután, hogy szegedi lakos lett. Először az *Újmódi pásztorok éneke* (1931) című kötetében Sós Endrének és Sós Endréné Koncz Erzsébetnek szóló ajánlással jelent meg. Sós

1 Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Bp., 2005. 212.

2 Péter László: *Juhász Gyula*. Bp., 2002. 285–295.

3 Baróti Dezső: *Kortárs útlevelére*. Bp., 1977. 162.

4 Ilia Mihály: *Tápé az irodalomban*. = Tápé története és néprajza. Szerk. Juhász Antal. Tápé, 1971. 898.

5 Péter László: *A Tápai-rét Balázs Béla jelképrendszerében*. Csongrád Megyei Hírlap, 1984. okt. 2.

Endre (1905–1969) maga is tollforgató volt: jogásznak tanult a pesti egyetemen, de a *Népszavában* 1931-ben megjelent cikke miatt tanulmányait abba kellett hagynia; újságíró lett; verseskötetei, tanulmánygyűjteményei, irodalmi portréi jelentek meg. 1948-tól a *Magyar Nemzet* fõmunkatársa, kulturális rovatvezetõje volt. Radnóti õt is azok közt említette, akikkel bizonyos zsidó költõi antológia kapcsán 1942 májusában vitába keveredett zsidóságának értelmezése miatt. A tervezett antológia szerkesztõjének, Komlós Aladárnak fejtette ki nézeteit, ezt másolta be naplójába. Ebben a sokat idézett szövegrészben vallotta rokonának Aranyt és Kazinczyt, Balassit és Berzsenyit, Kölcseyt meg Vörösmartyt, Petõfit és Babitsot, de Szép Ernõt meg Füst Milánt is. „A zsidóságom »életproblémám«, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerbõl probléma. Különböen magyar költõ vagyok, rokonaimat felsoroltam, s nem érdekel (csak gyakorlatilag, »életpéldaként«), hogy mi a véleménye errõl a mindenkori miniszterelnöknek, Maróthy-Meizlernek, Fájának vagy Sós Endrének. Ezek kitagadhatnak, befogadhatnak, az én »nemzetem« nem kiabál le a könyvespolcra, hogy mars büdös zsidó, hazám tájai kinyílnak elõttem...”⁶

A szélsõjobboldaliak zsidósága, a zsidó szélsõségesek magyarsága és katolikus-sá keresztelkedése miatt tagadták meg Radnótit. Ez a kérdés a vers születésekor még nem élezõdött ki; barátsága Sós Endrével és feleségével, amely föltehetően a Vajda János Társaságban vállalt közös szerepük révén született, még háborítatlan volt. Sós Endre a *Magyar Hírlap* 1933. március 19-i számában *Három új költõ* címû ismertetésében a *Lábadózó szélrõl* szólva azt írta barátjáról: „Radnóti szocialista költõ ugyan, de nem pártköltõ. Az õ szocializmusa — a szív szocializmusa.”⁷

Akár hatott Juhász Gyula valamely tápai verse Radnótira, akár nem, nem ez lehetett az egyetlen, amelyre „az õsiségbe rekedt” Szeged melletti falu ihlette. Az ifjú költõ 1930 szeptemberében kezdte meg tanulmányait a szegedi egyetemen. Már az elsõ napokban barátokra lelt, Berczeli Anzelm Károlyra, Tolnai Gáborra, Baróti Dezsõre, Ortutay Gyulára, Buday Györgyre, Kún Miklósrá. Az éppen ezen az õszön alakult Szegedi Fialatok Mûvészeti Kollégiumának munkájába kapcsolódva vett részt õ is „kiszállásokon” a környékbeli falukba, elsõk közt a várossal csaknem összeépült (azóta, 1973-ban, közigazgatásilag is Szegedhez csatolt) Tápéra. Ferencz Gyõzõ is észrevette, hogy a *Zaj, estefelé, a Péntek éji groteszk* ugyanúgy a falu – Tápé! – képét jeleníti meg, mint a *Tápé, öreg este*. Sõt: a *Keseredõ, a Kedvetlen férfiak verse, az Elégia vagy szentkép*, szõgetlen szintén a falu, gyanúm szerint e falu, életképszerű jeleneteit rögzíti.⁸ Radnótinak is van tehát magától összeálló *tápai ciklusa*.

6 Radnóti Miklós: *Napló*. Bp., 1989. 210. — Maróthy-Meizler Károly (1897–1964) nyilas politikus, a *Pesti Újság* szerkesztõje (uo. 66, 306). Radnóti Miklós *Meredek út* (1938) címû kötetét állítólag (l. Török Gábor, *Csongrád Megyei Hírlap*, 1989. júl. 15.) Féja Géának (1900–1978) még „barátsággal” dedikálta, de a *Magyarország* 1941. február 8-i számában *A fejlett technika* címmel megjelent „mocskos cikke” miatt „félmûvelt vidéki tanárnak”, a Március Front kapcsán ellene indított pör miatt „botcsinált mártírnak” bélyegezte (uo. 142).

7 Ferencz: i. m. 268.

8 Uo. 189.

Csaplár Ferenc (1940–2007) találta meg Radnótinak a Bethlen Gábor Kör tanyai kiszállásaira 1931 októberében írott *Mese a szomorúfűzfáról* című művét.⁹ Jellemzően így kezdődik: „Él Tápé felé, a Tisza-parton egy fűzfa...” Csaplár tartotta fontosnak hangsúlyozni azt is, hogy a fiatal Radnóti – főként szegedi éveiben – mennyire tudatosan törekedett a népköltészet, a népnyelv jellemző elemeinek befogadására.¹⁰

2

Baróti Dezső a szegedi kezdetek kiemelkedő versének, Radnóti első falukutató kiszállásának emlékeként minősítette a ciklus jellegadó versét, a *Tápé, öreg este* címűt.¹¹ Az *öreg este* a köznyelvben is 'késő este'. Ez Radnótinak, akkoriban, kedvelt jelzője. Tolnai Gábornak már megismerkedésük után pár perccel úgy dedikálta még márciusban megjelent első verseskötetét, a *Pogány köszöntőt* (1930): „*öreg barátsággal*”.¹² A szóalak azonos, jelentése mégis változatos, mert más: itt 'régí' az értelme.

Radnóti, aki első alkalommal sikertelenül kollokvált Sík Sándornál verstanból,¹³ a hagyományos versformát (négy ötsoros szakaszt) hagyománytalan rímtelenséggel (*abcde*) és szabálytalan (10 és 13 közt váltakozó) szótagszámmal vegyítette. Berczeli Anzelm Károly szerint akkoriban ő a kötött formában írt, rímelő verseket „kuplészövegeknek” tartotta.¹⁴ Mégsem érezzük e verset költői-etlennek, prózainak. Az antik mértéknek és a szabad versnek valamiféle előnyös kereszteződését érezzük lüktetésében. Baróti fölhívta a figyelmünket, hogy a verset a groteszk szemlélet felől közelítve értelmezzük helyesen. Erre már első szava bizonyíték:

*Szerencselepények füstölnek az úton
a ködben, jó tehenektől, de ők már
pisla jászlak előtt eldőlve pihennek
és orrlükük köré is enyhülni száll a légy!*

Ezt a bizonyos első szót mindenki érti, noha szótárakban nem található. A tájszótárban sem. Mi csak *tehenlepénynek* mondjuk. (Karácsony Benő, talán népnyelvi hozadékként, *tehénpalacsintának* írta.¹⁵) Alighanem Radnóti saját leleménye, *hapax legomenonja*. Keletkezésében nyilván az a városi folklórban is ismeretes hiedelem játszott szerepet, amely szerint szerencséje lesz annak, aki belelép. Az intonáció tehát realista kép, de nem hízalgó a falura, kivált arra, amelyet már

9 Uo. 192, 240

10 A 2×2 józansága. Emlékezések Radnóti Miklósról. Bp., 1973. 58–59.

11 Baróti: i. m. 168–169.

12 Ferencz: i. m. 172.

13 Uo. 175.

14 A 2×2 józansága, 47.

15 Karácsony Benő: *Pjotruska*. Kolozsvár, 1927. 117.

akkor neves festők tettek híressé, némiképpen eszményítetté. Éppen erre hívta föl a figyelmet Baróti: Tápé ábrázolásában többen a képzőművészetben és az irodalomban a csábító idilli festőiséget ragadták meg. „Néha még Juhász Gyula is, hogy azután legerőteljesebb verseiben, később majd a parasztlelet elesettsége jelképének tegye meg a falu kopottas Krisztus-keresztjét és azt a tragikus-groteszk vonásokkal ábrázolt tápéi [tápai!] lagzit, amely körül »a halál kaszál.«”¹⁶

Azt nem értjük, miért *pisla* a jászol? Ha csak a pislákoló istállólámpának gondolattársításával nem magyarázzuk. Azaz a költészetben gyakori és hatásos jelzőcsere: nem a jászol hunyorog, pislog, hanem fölötte a lámpa. (József Attila költészetéből, *Munkások* című verséből legismertebb a példa: a *tátott tőke sárga szája*.) A városban, polgári körülmények között nevelkedett Radnóti számára különleges élmény lehetett belépni valamely tápai tehénistállóba a korán sötétedő decemberi estén. Nézni az elheverő, párát fújó teheneket, meleg párájukban röpdöső legyeket... A *pisla* egyébként hamarosan, egy év múlva újra előjött Radnóti tollán, ezúttal mint a parázs egyértelmű jelzője (*Főtárgyalás*).

A strofa utolsó sorát értelme szerint át kell vinnünk a második versszakba:

Most a híjjas ákácot kalapozza

*haloványan a holdfény, s nem csillagzik
az ég! mert angyalaink magukra húzták
a fekete takarókat, már hiába
áll ki várni apját, anyját, csillagok nélkül
nem nő nagyra ilyenkor a kicsi legény!*

Radnóti próbált néhány népnyelvi szóval a helyhez illő (Lukács György kedvelt szavával: *adekvát*) hangulatot teremteni.¹⁷ Ezeket mondta ő „a pesti dumákkal” keveredő *réti szavainak* (*Huszonharmadik évem*). Meglehetően hamar, néhány hónap elmúltával már megfigyelte, elsajátította az *akác* tájnyelvi alakját; meglehet, hogy ebben segítette Juhász Gyula lírája: a szegedi költő – a Benkő László összeállította költői szótárának (1972) tanúsága szerint – 11 előfordulás közül ötben ezt használta. Hasonló a *kácsák* a már szeptember 16-án született *Kiskácsa fürdik* címében meg az október 12-én írott *Zaj, estefelé* című versében. (Erre szintén található két példát is Juhász Gyula verseiben.) Az *ákác* jelzője (*híjjas*) ellenkezik a helyesírással, de a kiejtéssel (a magyarban két magánhangzó közt a mássalhangzó törvényszerűen megnyúlik) nem. Elsőre talán nem világos: miért *híjjas* az akácfa? A levele hullott, kopasz téli fának látványa rögzült a költőben. Az állítmány (*kalapozza*) szintén magyarázatra szorul: a holdfény a fa tetejét világítja meg. Ez a szó is hamarosan visszatér a *Férfinapló*ban.

Gyanús, hogy a *csillagzik* is hapax legomenon; ez is sikerült, közérthető.

¹⁶ Baróti: i. m. 168–169.

¹⁷ Vö. Nemes István: *Radnóti Miklós költői nyelve*. Bp., 1979. 132–138. /Irodalomtörténeti Füzetek 94./ – Sajtóhibából *szerecsenlepény* helyett *szerecsenlepény* áll (138).

A helyi hagyomány ismerete nélkül viszont nem világos, mit akart Radnóti mondani azzal a metaforával, hogy a tápai fiú a csillagok nélkül nem nő nagyra. Ezt a különös képet Baróti magyarázata is elkerülte. Ő a vers egészének kezdetől hangsúlyos sötétjét tartotta fontosnak, szembeállítva az impresszionista festészet látványos színragyogtatásával. Laczkó „a kicsi legény” valamiféle hiedelméről beszélt, de nem fejtette ki. A falu legjelesebb szülöttétől, Ilia Mihálytól, tápai dolgokban legilletékesebb barátomtól, munkatársamtól, kaptam érdekes és meggyőző magyarázatot. Szerinte Radnóti hallhatott a helyi hagyományról, amely szerint „*ha a csillagok magukra húzzák a takarót*”, azaz olyan sötét van, hogy a szüleit hazaváró kisfiú nem látszik, akkor az egész napi munka után hazatérő apja nem mondhatja neki, hogy „*nagyra nőttél, míg nem láttalak*”. Ez szokásos szólás volt estelente, erősíti meg Ilia Mihály, hozzátéve, hogy ezt Radnóti jól megfigyelte.

Laczkó Andrásnak meg az a megfigyelése helytálló, hogy a vers addigi, ember nélküli világa a 'kicsi legény' említésével lép be a szobába.

*De azért hazafelé jönnek szekéren
és papírral ápolt glóriákkal sötétben
a gazdák, s eldőlnék, ha asszonyuk kilép
meleg szoknyáiból előttük, és szolgálva
hozzájuk bontja a testét melegen!*

Baróti – és föltehetően az ő nyomán – Laczkó András e versszaknak Radnóti ekkori költészetét annyira jellemző erotikus vonásait hangsúlyozza.¹⁸ Baróti így: „*A parasztemberek szintén »sötétben« jönnek hazafelé a kopár, téli akácok között, még szeretkezésük sincs azzal a ragyogó fénnel körülvéve, amely az ekkori Radnótinál különben sohasem hiányzik, ha szerelemről szól.*”¹⁹ Laczkó pedig így: „*A határ, az útszéli bokrok, kazlak körül erotikus képzetek sokasága rajzik, s ezek után — mondhatni — törvényszerű, hogy a parasztszoba levegőjében ugyancsak töményen jelenik meg. A Tápé, öreg este harmadik szakasza teljesen erre épül.*” Ezt ugyan erős túlzásnak tartom, de a strófa nagyobbik felére, utolsó három sorára, kétségtelenül érvényes. Nem lehet véletlen, hogy a budapesti királyi ügyészség is „*szemérem elleni vétség*” címen kifogásolta ezt két és fél sort: „*eldőlnek, ha asszonyuk kilép / meleg szoknyáiból előttük, és szolgálva hozzájuk bontja a testét melegen!*”²⁰

Értelmezésre szorul a *papírral ápolt glória*: szokatlan, de hihető Barótinak (talán közös emléken alapuló) magyarázata: 'a kocsilámpa helyett használt, papirosal körülcsavart gyertyákat jelenti'. A keménypapír a lángot védte. Nem költői erény egy versben, egymáshoz közel, azonos szó, ige alkalmazása. (Ha csak épp az ismétléssel nem akar a költő valamilyen összefüggést sugallnia.) Az első versszakban a tehének, a harmadikban a gazdák *dőlnek el*, ott pihenésre, itt szeretkezésre.

18 Laczkó András: *A látott világ visszaadásáért*. Napjaink, 1979. 5. sz. 4–5.

19 Baróti: i. m. 169.

20 Ferencz: i. m. 221.

A kutya a falusi ház természetes „kelléke”. Juhász Gyula tápai verseinek is nélkülözhetetlen szereplője. Nem túlzás, ha állítom: funkciója van a versben, mondanivalójának hangulati fokozásában. „S a bakter a vak éjszakában / Kutyákkal kezd nagy háborút...” (Magyar falu csöndje, 1915). „Kutyák vonítanak a holdra fel...” (Tápai lagzi, 1923). „Az ember medve, alszik és morog. / Benn emberek és künn komondorok.” (Uo.) „A Bodri szűköl, a havat kaparja...” (Magyar tél, 1924). Radnóti versének utolsó strófájában csak a falu egyik jellegzetes, érdekes színe, akár a figyelő gyermek és a ház másik elengedhetetlen háziállata, a macska:

*Kinn kutya nappali mérgét játssza
a láncsal, benn a gyerek figyel még ó
szemekkel s a macska! És szerető zajban
álmodnak együtt már, köcsög tejekről
boldogan, nyáluk csorgatva a vackon!*

A csorgó nyál szintén ismétlődő kifejezés Radnóti költészetében: nem ebben a versben ugyan, de az ugyanebben az évben, még január 11-én írott *Pogány köszöntőben* is előfordul. Utoljára pedig az 1944. október 24-én született harmadik *Razglednicában*, immár tragikus változatával: „Az ökrök száján véres nyál csorog...”²¹

3

Laczkó nem félt bírálni a költőnek pályakezdését jellemző fonákságait, a ’banális jelzőket’, ’meghökkenítő furcsaságokat’. Fölveti, hogy nem ezek határozzák-e meg a verset, kétségbe a paraszti lét valóságos rajzolata, amely alapján — furcsa ellentmondásként mégis — „kis lírai remeknek” minősíti. Baróti könyvének különféle helyein eltérő jelzőkkel értékeli: hol egyszerűen *szépnek*, hol *kiemelkedőnek*, kétszer is *erőteltjesnek*. Ezek mértéktartóbb, elfogadható értékítéletek. Baróti is a vers értékes ismerveiről próbál meggyőzni bennünket: „Képeiben épp ezért nem csupán költője groteszk hajlamának kivetítését látom. Már akkor tendenciát éreztünk benne, amikor még csak kéziratban ismertük, és olyan értelmezéssel olvastuk, hogy groteszk képeinek sorozata a parasztság akkoriban divatos romantikus színezetű eszményítésével szemben valóságos életük változásáért kiáltó lehetetlen, »groteszk« voltára utal.” Ezt belemagyarázásnak, apologetikának vélem.

A valóságnak megfelelőbben, érvényesebben jellemezte Radnóti e kísérleteit Pomogáts Béla: „Arra törekedett, hogy költészetének hangoltságában is átfogja a kétkézi dolgozók széles táborát, tehát nem csak a munkásságot, hanem a parasztságot is. Ezért tett próbát a népnyelv kifejezéseivel, akár nyers és kihívó fordulataival. És minthogy ehhez a stílushoz nem voltak természetes eszközei, népiessége tudós forma, tanult népiesség volt, akárcsak később az afrikai néger folklórt utánzó játéka. Valójában egy városi

21 Uo. 744. – Változata, az *ökörnyál* (amely nem növénynév, mint a szerző írta, hanem a póknak ősszel a levegőben röpdöső fonadéka) az *Oktoberi vázlat* (1930) és a *Hajnal* (1935) című versekben fordul elő.

jellegű expresszionizmus öltötte fel alkalmilag a népi költészet stílusát...²² Bori Imre azt is fölismerte, hogy Radnótiban a néppel való azonosulás vágya oly erős volt, hogy még városi tárgyú verseiben (*Este, Asszony, gyerekekkel a hátán*) is hat bizonyos „elfalusiasító tendencia”.²³

4

A *Tápé, öreg este* a huszonegy éves, költői pályájának elején még kísérletező Radnóti Miklósnak azt az őszinte törekvését tükrözi, hogy a magyar falu vigasztalan sorsát költői eszközeivel híven fejezze ki, de városi, polgári neveltetése, pályakezdésének jellemző tehertételei, a groteszk iránti különleges hajlama és a fiatalságával meg a korabeli költői divattal magyarázható erotikus túlzások még korlátozták e szándékának bensőséges, hiteles, zavartalan művészi valóra váltását.

Ugyanennek a költői mondanivalónak ennél sikerültebb, szinte tökéletes megvalósulása a talán szintén tápai fogantatású *Pontos vers az alkonyatról* 1934 szeptemberéből.

22 Pomogáts Béla: *Radnóti Miklós*. Bp., 1977. 29. /Nagy magyar írók./

23 Bori Imre: *Radnóti Miklós költészete*. Újvidék, 1965. 29.